

TÖRÖK ENIKŐ

*Az adókerületek térképei (1855–1856, 1858)**

Az 1850. július 24-én kelt *Amtsinstruktion für Obergeometer* a főmérnököket azzal a feladattal bízta meg, hogy a konkretuális felmérés végeztével a mérnökök által készített krokik (Croquis, Hand-Skizze, tájékozási vázlat, Gemeinden-Croquis, Culturen-Skelett) alapján egy 1:432 000 (1 Zoll/hüvelyk = 6000 Klafter/öl) méretarányú térképet (Übersichtskarte) állítsanak össze a kerületről. Ehhez a „trigonometriai főpontokat” (trigonometrische Hauptpunkte), vagyis a háromszögelési pontokat is használják fel. Az elkészült térképet a bécsi földadó-kataszteri főigazgatósághoz (Generaldirektion des Grundsteuerkataster) kellett benyújtaniuk.¹

Josef Gsund pozsonyi főmérnök javaslatára decemberben a földadó-kataszteri főigazgatóság – hasonlóan Csehország térképéhez² – már 1:144 000 (1 Zoll = 2000 Klafter) méretarányú kerülettérképek készítését írta elő. Ezeket a térképeket nyomtatott formában sokoldalúan lehet majd hasznosítani: fogja tudni használni a köz- és igazságügyi igazgatás, valamint hasznát veszik majd az út-, vasútépítéseknel, folyószabályzásoknál és a kataszteri felmérés folytatásánál, az állandó kataszterhez kapcsolódó részletes felmérésnél. A térképen fel kell tüntetni a közigazgatási és adóigazgatási hatá-

rokat, az adóközségek területét, a nagyobb kiterjedésű művelési ágakat (erdőket, legelőket, szőlőket), a főbb útvonalakat és vízrajzi elemeket. A térkép összeállításához nemcsak az egyes településeknek a mérnökök által megrajzolt 1:144 000 méretarányú krokijait kell biztosítani, hanem lehetőség szerint a II. katonai felmérés elkészült mintegy 306 szelvényét is. A földadó-kataszteri főigazgatóság megkérte a Triangulierungs- und Kalkülbürotól a katonai felmérés által meghatározott alappontokat, valamint a magyarországi építészeti igazgatóság (Ungarische Baudirektion) vízügyi (Duna, Tisza, Maros, Körös, Dráva, Száva stb.) felmérésekhez kapcsoló trigonometriai méréseinek az eredményeit.³

1851 májusában már munkához látott a Triangulierungs- und Kalkülbüro, hogy elkészítse a háromszögelési térképeket és leírásokat a kerületi főmérnökök számára. Következő év júliusában már átadta a földadó-kataszteri főigazgatóságnak a soproni, pozsonyi és kassai adókerület 1:144 000 méretarányú háromszögelési térképeit leírásokkal és jegyzékekkel együtt, valamint ezen kerületek katonai felmérésének szintén 1:144 000 méretarányra kicsinyített térképeit, jelölve a főbb folyókat, utakat és településeket. Ezenkívül továbbították a

* A bécsi kutatásaimat (2015) a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával, katasztertörténeti kutatásaimat 2013–2015-ben az OTKA K 105 886 projekt keretében végeztem. Ezúton is köszönöm Oross András, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét.

1 *Amts-Instruction für die zur Leitung der Vermessungs-Operationen bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums aufgestellten Ober-Geometer*. Wien, 1850. 6–9. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA) Neue Hofkammer und Finanzministerium (= NHK) Katasterabt. Akten 296. 888/1850.; *Amts-Instruction für die Geometer bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums*. Wien, 1850. 2. ÖStA, FHKA Sammlungen und Selekte, Sammlung von Patenten, Instruktionen und Normalien des Finanzarchivs 18., FHKA NHK Katasterabt. Akten 296. 888/1850.; *Utasítás a mérnöki munkálatok kivételére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadóprovisoriumhoz*. [S. l.], 1850. 7., 21.; TÖRÖK ENIKŐ: Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok. *Catastrum*, 1. (2014) 1:26–29.; TÖRÖK ENIKŐ: Az 1850-ben kinevezett kataszteri főmérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 1:26–34.

2 *Special-Karte des Koenigreiches Boehmen. K.K. Militär-Geographisches Institut*. [1:144 000] Wien, 1847–1860. 38 szelv., 1 áttekintő térk. Ez a térkép minden bizonnyal nem-csak a II. katonai, hanem a kataszteri felmérés eredményeit is felhasználta, mert a 33. szelvényen közölt statisztikai adatok között megtaláljuk az adóközségek számát is.

3 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 300. 1943/1850.

magyarországi vasútépítéshez használt háromszelvényes háromszögelési térképet, amelyen a vízügyi felmérés adatai is szerepeltek, leírással és jegyzékkel együtt. A többi terület anyagán ekkor még dolgoztak.⁴

A katonaság is türelmetlenül várta a kerületi térképek elkészítését, mivel hiányoztak a megbízható térképek. 1853 áprilisában a budai Landes Militär Commando (Magyarországi Főhadparancsnokság) a főigazgatóságtól és a nagyváradai adóbizottmánytól is kérte az adókerületek térképeit. Az új gyalogezred-toborzókerületi beosztás ábrázolásához sürgősen szükségük volt egy olyan térképre, amelyiken az összes helység és pusztá pontosan fel van tüntetve. A nagyváradai adóbizottmány jelezte, hogy ilyen térképet a kerületről május közepére – ahogy a Landes Militär Commando kérte – nem tud átadni, mivel ilyen térkép még nincsen. Egy mérnök és egy segéd legalább két hónapnyi munkájára lenne szükség a térkép elkészítéséhez, de erre nincs emberük. A főigazgatóság is tájékoztatta a Landes Militär Commandót, hogy a kerülettérképek csak a konkrétnál felmérés befejezését követően készülnek majd el. Viszont felajánlották a katonai parancsnokságnak a Triangulierungs- und Kalkülbüro által összeállított háromszögelési térképeket, amelyeket a parancsnokság jobb híján elfogadott.⁵

Elsőként a soproni adókerületben kezdték meg a térkép szerkesztését, 1854 végén. 1855 júniusában a főigazgatóság elrendelte mind az öt adókerület számára, hogy a General-Quartiermeisterstab (Főszállásmesteri Kar) tisztjei és a Militärgeographisches Institut (Katonai Térképészeti Intézet) alkalmazottai betekintethetnek a kerületek térképeibe, és a munkájukhoz szükséges adatokat felhasználhatják.

Júliusban pedig arra utasította az adóbizottmányokat, hogy negyedévenként készítsenek jelentést a munka állásáról, amelyhez térkép-vázlatot, kroit is mellékeljenek. A krokin tüntessék fel az egész kerületet egy négyszög-mérföld-hálózattal együtt, jelöljék a megyehatárokat, a szelvénybeosztást és piros színnel a szelvényszámokat.⁶

A soproni adókerület térképe

A soproni adókerületben már 1854 végén hozzáfogtak a kerülettérkép szerkesztéséhez, és 1855. június végére ígérték a befejezését. Dworák segédre bízták a térkép összeállítását, aki a beérkezett községi kataszteri térkép-vázlatok alapján a főmérnök, Anton Buttula felügyeletével és irányításával fogja megrajzolni a térképet. 1854 októberében a munkához további háromszögelési pontokat kértek, a legújabb (az évi) háromszögelések eredményeit Zala, Somogy és Baranya megyék területére vonatkozóan. A soproniak kezdeményezték, hogy a kerület nyugati részét – ahol sok apró település található – kétszeres, vagyis 1:72 000 méretarányban rajzolhassák meg. A főigazgatóság 1855 februárjában válaszolt a soproni adóbizottmánynak, sürgetve a térkép megrajzolását, ennek érdekében előírta, hogy kerüljék a túl sok részlet felvételét és maradjanak az eredeti méretaránynál. Mivel az előző évi háromszögelési eredmények feldolgozás alatt álltak, az eredményeket csak 1856 tavaszán tudják az adóbizottmánnyal megosztani.⁷

Még 1854 végén Friedrich Henning asztalvezetőt (Tischführer, der tischführende Adjunkt) is a kerülettérkép munkálataihoz irányították.⁸ Henninget 1853-ban alkalmazták a soproni kataszteri felmérésnél felmérési

4 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 307. 1978/1851., 322. 2413/1852. Az úttérképekről I. TÖRÖK ENIKÓ: A földadórendező bizottmányok által használt országtérképek (1850–1855). *Catastrum*, 3. (2016) 2:3–10.

5 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 329. 1296/1863, 1451/1853. és 330. 1912/1853., Bücher 128–129.

6 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 361. 2527/1855. és 2567/1855, 362. 2655/1855., Bücher 132–133.

7 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 352. 4312/1854.

8 Az asztalvezető a felmérési személyzet tagja, a felmérési segéd és a mérnök között foglal helyet, szükség esetén a mérnököt helyettesíti. *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. December 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Landes-Vermessung*. Wien, 1856. 24–25. *Instruction zur Ausführung der in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. December 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Katastral-Vermessung*. Wien, 1865. 6., 17–18.

■ A soproni adókerület térképe, 1855 (OSZK Térképtár TK 1 902.)

segédként, aki akkor 29 éves volt és a kerületi pénzügyigazgatóságon dolgozott napidíjas-ként. A pozsonyi akadémián „filozófiai” képzettséget, majd a bécsi politechnikumban (k.k. Polytechnisches Institut) alapfokú matematikai ismereteket szerzett, Bécsben rajzoktatásban is részt vett. Német és latin nyelvtudással rendelkezett. 1854-ben asztalvezetővé léptették elő.⁹

1855 folyamán negyedévenként küldte az adóbizottmány a jelentéseket krokikkal együtt a térképszerkesztés menetéről. Augusztus végére elkészült az 1. szelvény, azt továbbították a főigazgatóságnak véleményezésére a *Croquis zur Darstellung in wie weit die Arbeiten bei Verfassung der Uibersichtskarte des Oedenburger Districtes vorgeschritten sind* című vázlattal együtt. Elkezdték a 3. és 4. szelvény kidolgozását is. Az 1. szelvény alapján a főigazgatóság javasolta, hogy a határvonalakat pontozott vonallal jelöljék, mint a többi tartománytérképen, hogy az utaktól meg lehessen azokat különböztetni. Kérte, hogy a művelési ágakat erős, élénk színekkel ábrázolják az egyértelműség kedvéért. Felhívta a fi gyelmet a határvonalak csatlakozásának fontosságára, vagyis hogy a kerület határa illeszkedjék a szomszédos területek – Alsó-Ausztria, Stájerország és a pest-budai kerület – határaihoz. Megsürgette a 2. szelvény készítését, mivel szükség lesz rá a részletes felmérés elindításakor. Végezetül egy településjegyzék összeállítását is elrendelte, amelyben meg kell adni az adóközségek igazgatási hovatartozását (járás, megye), területük nagyságát, a megjegyzés mezőben pl. a tagosításokra térhetnek ki.¹⁰

A főigazgatóság csak októberben küldte vissza az első szelvényt. Mivel az állami hivatalok számára és a részletes felméréshez készült a kerülettérkép, nagyon fontos volt, hogy minél pontosabb legyen. Ezért a Kalkülbüro is ellenőrizte azt, és tájékoztatták a soproni adó-

bizottmányt néhány földmérési alappontnál és a kerület határvonalánál tapasztalt pontatlanságról. A határvonal javítása érdekében az alsó-ausztriai és a stájerországi határról, valamint a pest-budai kerület és a Temesi Bánság határvonaláról küldtek egy-egy másolati térképet Sopronba. Továbbá kérték, hogy a négyszögmérföld-hálózat számozása a budai meridiántól kezdődjék.¹¹

Az adóbizottmány 1856-ban három példányban felterjesztette a kerülettérképet a főigazgatósághoz.¹² Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Térképtárában őrzött egyetlen példányt ismerünk belőle: *Uibersichts-Karte des Oedenburger-Steuer-Districtes zusammengestellt nach den Vermessungsoperaten des Grundsteuer Provisoriums*. A kéziratos, kilencszelvényes, 1:144 000 méretarányú térkép 1855-ben készült, néhány szelvényen főigazgatósági iktatószámok láthatók (596/1856., 1337/1856., 2149/1856.). Ezen az adóközségeket pontszerű jelekkel ábrázolták, csak a nagyobb településeket – mint Sopront vagy Köszeget – alaprajzszerűen. A 3. szelvényen van egy áttekintő térkép, a 7-en pedig egy jelmagyarázat. A keretmezőben feketével szerepel a négyszögmérföld-hálózat eredeti, pirossal a javított számozása.¹³

A pest-budai adókerület térképe

A pest-budai adókerület térképe is elkészült 1855-ben. A térkép ma ismert egyetlen példányát az OSZK Térképtára őrzi: *Culturen Croquis des Ofen Pester Districtes in Ungarn*. A tízszelvényes, kéziratos, 1:144 000 méretarányú térképhez egy áttekintő térkép is tartozik. A térkép első szelvényén található egy táblázat az adóigazgatási beosztásról, egy magyarázat a településnevek betűtípusairól és a határvonalak jeleiről. Az első szelvényt az adókerület főmérnöke, Alois Prokoss szignálta.¹⁴

9 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 130–131., Akten 330. 1881/1853., 338. 174/1854. A pozsonyi akadémiáról I. LUKINICH ENDRE: *Az egyetem alapításának története*. Pécs, 1933.

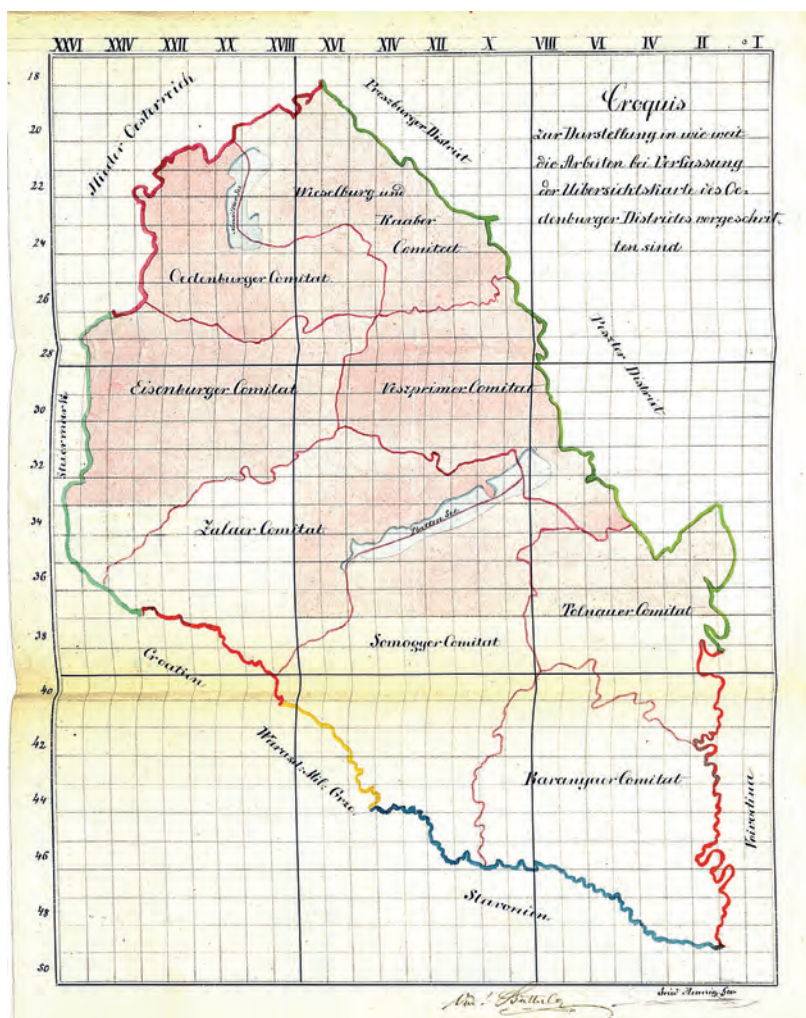
10 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 132–133., Akten 366. 3691/1855.

11 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 368. 4520/1855.

12 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 132–133.

13 OSZK Térképtár TK 1 902.

14 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 368. 4520/1855., OSZK Térképtár TK 1 904.

■ Friedrich Henning által rajzolt vázlat az adókerület térképének szerkesztéséről, 1855 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 366. 3691/1855.)

A nagyváradai adókerület térképe

A nagyváradai adókerület kéziratos, tiszszelvényes, 1:144 000 méretarányú térképét 1855-ben Johann Mischkowsky főmérnök állította össze: *Karte des Groszvardeiner Steuer Distriktes im Kronlande Ungarn*. Az OSZK Térképtárban őrzött szelvények jobb felső sarkában szereplő 1856. évi iktatószámok a főigazgatóság iktatószámai (375/1856., 1286/1856.), sajnos az ügyiratokat kiselejtezték. A Hadtörténeti Térképtár (HT) példánya a Militärgeographisches Institut számára rajzolt másolat, de ennek az első szelvényén is halványan olvasha-

tó a főigazgatóság iktatószáma (375/1856.). A Militärgeographisches Institut 1857 májusában kérte a főigazgatóságtól a nagyváradai kerület térképét, mivel Erdély és a kerület határát pontosítaniuk kellett Magyarország új közigazgatási térképén.¹⁵

A kassai adókerület térképe

1856-ban rajzolta meg a kassai adókerület térképét Josef Lokarner felmérési felügyelő: *Übersichts-Karte des Kaschauer Discriptes zusammengestellt aus den für das Grundsteuer-Provisorium zu Stande gebrachten Ver-*

15 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 134–135., Akten 399. 9249/1857., OSZK Térképtár TK 2 086., Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM) HT B IX a 637/2. Az új közigazgatási térkép: *Administrativ- und General-Karte des Königreiches Ungarn auf Anordnung Seiner Kaiserl. Königl. Hoheit des Herrn Erzherzogs Albrecht General-Gouverneurs von Ungarn etc. etc. ausgeführt ...* 1:288 000. Wien, Militärgeographisches Institut. 1858. 14 szelv.

■ A pest-budai adókerület térképe, 1855 (OSZK Térképtár TK 1 904.)

messungs Operaten. A 12 szelvényes, kéziratos, 1:144 000 méretarányú térképet áttekintő térképpel együtt egy palliumba helyezték, amelyen a következő címfelirat szerepel: *Ökonomische Übersichtskarte des Kaschauer Districtes*. A palliumon a főigazgatóság akasztása is olvasható (19317/1857.). 1857-ben a térképen ellenőrizték és javították a kerület határvonalát, egyeztetették a szomszédos területek – Galícia, a nagyváradi és a pest-budai kerület – határvonalával.¹⁶

Lokarner 1858-ban egy kéziratos, 1:288 000 méretarányú falitérképet is összeállított *Ökonomische Übersichtskarte des Kaschauer Districtes aus den für das Grundsteuer Provisorium zu Stande gebrachten Vermessungsbefehlen zusammengestellt ...* címmel. A jelmagyarázat mellett egy táblázat is található a lapon a közigazgatási beosztásról.¹⁷

A pozsonyi adókerület térképe

1855. augusztus 24-én a pozsonyi adóbizottmány haladékokat kért, mivel több okból kifolyólag még nem kezdték el a kerülettérkép szerkesztését. A községek magántulajdonban lévő térképeinek másolatait egymáshoz kellett igazítani, ehhez gyakran ki kellett menni a terepre, és csak ezt követően tudták megrajzolni az 1:144 000 méretarányú községi kataszteri térképvázlatokat, amelyekből a kerülettérképet állították össze. A felmérési alappontok is hiányoztak, ezért kérték a katonai térképezés alapján összeállított alapponthálózat Nógrád megye déli részére vonatkozó adatainak elküldését. Josef Heimbach rajzolókat bízta meg az adókerület térképének összeállításához szükséges dokumentumok másolásával. Novembertől ő fogja a községi kataszteri térképvázlatokat előkészíteni a főmérnök, Josef Gsund felügyeletével és irányításával.¹⁸

Josef Heimbach 1852-ben pályázott mérnöki állásra, előtte tíz hónapig Seydl Károly Pozsony megyei főmérnök segédjeként dol-

gozott, rajzolással és az írásbeli ügyintézésel foglalkozott, felmérésen nem vett részt. Ennek ellenére próbaképp engedélyezte a főigazgatóság mérnökként történő alkalmazását, egyelőre egy mérnök mellé osztották be, hogy elsajátítsa a felméréshez szükséges ismereteket. Azonban ez egy év alatt nem sikerült neki, így 1853-ban visszaminősítették rajzolóknak. A terepmunka eredményes kivitelezésében rövidlátása is akadályozta őt. Rajzolóként a községek magántulajdonban lévő térképeinek másolásával bízták meg.¹⁹

A kerülettérkép készítése ezt követően sem haladt, 1857-ben Gsund személyesen Bécsbe utazott, ahol a térképkészítéssel kapcsolatos eligazításban részesült. Októberre elkészült a nyolcszelvényes térkép 1., 2. és 8. szelvénye, amelyeket a *Croquis über die Fortschritte in Anfertigung der Übersichtskarte des Pressburger Districts* című vázlattal együtt véleményezésre elküldték a főigazgatóságnak. A többi területen még folyamatban volt a régi térképek kiigazítása és – ahol szükségesnek bizonyult – a konkrét felmérés. A főigazgatóság felhívta az adóbizottmány figyelmét arra, hogy a településeket nem pontszerű, hanem alaprajzszerű jellel kell ábrázolni, és a települések nevének betűtípusával érzékeltetni kell a települések jogállását. Javasolta, hogy élénkebb színekkel színezzék a művelési ágakat, és egyértelműen különböztessék meg az ország- és a postautakat. Kérte, hogy ellenőrizzék és javítsák a szomszédos területek térképei alapján a kerülethatár vonalát. Külön foglalkozott a főigazgatóság a térképen használt névalakokkal, előírta, hogy a többségben lévő nemzetiség nyelvén kell felvenni a községneveket, a többi névalakot írásban mellékeljék, a német nevet soha ne hagyják el. Végezetül a pozsonyi adóbizottmánynak is megírták, hogy településnév-jegyzéket kell mellékelni a térképhez, mely betűrendben az összes adóközséget tartalmazza az adóigazgatási beosztással, a községek területének nagyságával és a községekhez tartozó pusztákkal együtt.²⁰

16 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 136–137., Akten 397. 1082/1857., OSZK Térképtár TK 2 079.

17 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, S 67 Térképtár, Falitérképek No. 19.

18 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 366. 3770/1855.

19 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 325. 4102/1852., 336. 3820/1853., 366. 3770/1855.

20 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 366. 3770/1855., 408. 37577/1857.

■ Josef Lokarner kassai adókerületet ábrázoló térképe, 1856 (OSZK Térképtár TK 2 086.)

■ A pozsonyi adókerület térképe, 1858 (OSZK Térképtár TK 1 903.)

1858 márciusában már csak a 3. és a 6–7. szelvény befejezése volt hátra. Mivel Heimbach kilépett a kataszteri szolgálatból, Franz Hawlina mérnökre bízta a munkát.²¹ Hawlina 1850. szeptember 10-étől dolgozott kataszteri mérnökként a pozsonyi adókerületben, előtte a trencsényi uradalom erdészeténél alkalmazták írnokként. A csehországi Poděbrady településen született, reáliskolát végzett, majd pallérként és rajzolóként szerzett gyakorlatot, felmérési ismeretekre munkája során tett szert. 1850-ben 26 éves volt, nőtlen, cseh és német nyelven beszélt.²²

Az 1858-ban elkészült térkép címe: *Übersichts-Karte des Pressburger-Verwaltungs-Gebietes mit der Gesamtfläche 587.9 Meilen.*

Az 1:144 000 méretarányú kéziratos térkép nyolc szelvényből áll, és két áttekintő térkép tartozik hozzá. A hatodik szelvényen szám- és jelmagyarázat található, valamint egy megjegyzés, amely szerint a pest-budai kerülettel érintkező határvonalat pirossal húzták ki, minden bizonnyal azért, mert annak a csatlakozását a pest-budai kerület térképével össze kellett még egyeztetni.²³

1858-ra tehát mind az öt adókerület térképe elkészült. Annak ellenére, hogy nagy érdeklődés mutatkozott irántuk, mivel nem álltak rendelkezésre friss, megbízható, kis méretarányú térképek, nem nyomtatták ki őket, így széles körben nem hasznosulhattak a felmérés eredményei.

21 ÖStA, FHK NHK Katasterabt. Akten 422. 17181/1858.

22 ÖStA, FHK NHK Katasterabt. Akten 297. 1109/1850., 299. 1838/1850.

23 OSZK Térképtár TK 1 903.